

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ

Р.Соловій (м. Київ)

УКРАЇНСЬКА РЕФОРМАТСЬКА ЦЕРКВА: СПРОБА РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ (20-30 рр. ХХ ст.)

Вітчизняне релігієзнавство виявляє неабиякий інтерес до проблеми української національної церкви, форм її реалізації в українській історії та сучасності. В полі уваги, зокрема, адекватність ідеї національної церкви історичному розвитку й духовним традиціям православної і греко-католицької церков. Водночас досить дискусійною залишається відповідність українській ментальності протестантських церков, їхнього значення як націозберігаючого чинника. Враховуючи те, що кальвінізм в Україні продемонстрував свій потенціал соціокультурної адаптації у добу першого національного відродження, а також засвідчив свою участь у суспільно-політичних та культурно-просвітницьких процесах новітнього періоду, певної актуальності набуває потреба вивчення цієї конфесії у контексті ідеї національної церкви.

Звернімося передусім до поняття «національна церква». Вітчизняне релігієзнавство вважає національною будь-яку церква, якщо вона у своїй релігійній та позарелігійній практиці спирається на глибокі історичні традиції, має вплив на широкі верстви населення, посідає міцні позиції на значній етнічній території, засвоює духовні традиції нації та сприяє культурному поступові. Національна церква, як правило, виявляє позитивний суспільно-політичний потенціал, реалізує його у формуванні державницького менталітету та національної самосвідомості, впроваджує мову етносу у культуру та позакультурну діяльність [Колодний А., Здіорук С. Ідея національної церкви і національної релігії // Ідея національної церкви і національної релігії.– Тернопіль, 1997.- С. 45]. Отже, з'ясування адекватності української реформатства засадам національної церкви вимагає дослідження його діяльності в кількох аспектах: історико-географічному, етнокультурному, суспільно-політичному та мовному.

Українська реформатська церква започаткована у Західній Україні в середині 20-х рр. ХХ ст. завдяки місіонерській діяльності Українського євангельського об'єднання Північної Америки - найбільшої кальвіністської структури в діаспорі, спрямованої на збереження українських протестантів від асиміляції в інонаціональному середовищі. Впродовж 1925-1939 рр. УРЦ створила розгалужену мережу громад в Україні. Перші церковні осередки були засновані у 1925-1927 рр. на Покутті. Внаслідок динамічної місійної акції в середині 1930-х років сфера діяльності УРЦ охоплювала значну частину Галичини, Волині, Полісся, Поділля Лемківщини. При цьому свою зовнішню місію церква зорієнтувала й на інші українські землі. У 1927 році провідний діяч УРЦ пастор В.Кузів здійснив спробу перенести центр місіонерської активності осередку на Радянську Україну, однак в умовах більшовицького режиму змушений був відмовитись від своїх планів. Дослідження географії УРЦ засвідчує її прагнення до самореалізації саме як церкви українського народу.

Однією із сутнісних ознак національної церкви є тривалість її традиції у вітчизняній історії. Кальвінізм посідав ключові позиції серед протестантських течій, які діяли в Україні у XVI-XVII століттях, мав істотний вплив на розвиток освіти, науки, видавничої та перекладацької справи, літературного процесу, продемонструвавши здатність адаптації до української культури, національних традицій. УРЦ осмислювала себе як спадкоємницю раннього періоду в еволюції кальвінізму, оцінювала свою діяльність в Україні як закономірне явище, як свого роду власний ренесанс, однак такий, що спирається не лише на культурну діяльність, а й суспільно-політичну, національно-державницьку. Це нове вістря українського кальвінізму по суті визначив М.Костів на сторінках часопису «Віра і наука» у своєму аналізі історичних прорахунків протестантизму в Україні у XVI-XVII ст.: його провідники не зуміли поєднати євангельські доктрини з національними змаганнями [Костів М. Шляхами нашого національного духовного відродження // Віра і Наука.- 1934.- № 7.- С. 5]. Натомість, давню присутність кальвінізму в Україні речники УРЦ вбачали серйозним аргументом для відстоювання статусу національної церкви.

Національний характер УРЦ розкриває її етнокультурний потенціал. Він виявляється у науково-освітній та видавничо-перекладацькій діяльності, співпраці з культурно-освітніми організаціями, участі в русі культурних діячів. Першим етапом становлення науково-освітньої діяльності українських кальвіністів періоду новітньої історії слід вважати створення українського відділу Блумфільдської теологічної семінарії (1914-1931 рр.). Цей навчальний

заклад був заснований для підготовки українських проповідників в Північній Америці [Пасічник І. Український відділ при теологічній семінарії в Блумфільдї.– Ремсей-Торонто, 1974.– С. 11-15]. Український відділ готував кальвіністські кадри і для церков у Західній Україні, що визначило його зорієнтованість на національні традиції, розуміння самої освіти як важливої передумови здобуття політичної свободи особистістю. Студенти готувалися до майбутньої суспільно-політичної та культурно-мистецької діяльності.

Науково-освітню програму кальвіністів в Україні впроваджував шкільний відділ, створений в структурі УРЦ. Ця програма, зокрема, передбачала заснування приватних шкіл різних типів і рівнів. Початкова освіта здійснювалась в мережі недільних шкіл, які діяли при більшості громад УРЦ, середня - в Українській євангельській школі ім. М.Грушевського (Коломия) та Євангельській гімназії (Львів). У вересні 1939 р. УРЦ готувала відкриття Євангельського народного університету у Львові. Провідні діячі церкви створили необхідні передумови для роботи освітнього закладу: розробили навчальну програму університету, підготували групу молодих теологів, які отримали освіту у престижних європейських навчальних закладах [Домбровський О. Нарис історії Українського Євангельсько-реформованого Руху.– Нью-Йорк-Торонто, 1979.– С. 429-432]. Однак події 1939 р. перешкодили здійсненню цього цікавого проекту.

Важливою ланкою культурної діяльності українських кальвіністів стала підготовка різножанрової і багатотематичної друкованої продукції. Увага реформатських діячів Західної України до видавничої діяльності була зумовлена впливом українських кальвіністських осередків США і Канади, а також гострою потребою у богословській та освітній літературі місцевих громад. Видавництво «Віра і Наука», засноване пастором В.Федівим у 1925 р. досить швидко зайняло одне з провідних місць серед друкарів Коломиї. Видавничу діяльність УРЦ координував літературний відділ, що мав дві редакції - у Львові і Коломиї. Основний доробок кальвіністів складали друковані символи віри, теологічні твори, полемічно-публіцистичні праці, історико-релігійні дослідження, белетристика.

Періодизація видавничої діяльності УРЦ пов'язана з основними етапами розвитку церкви. Перший етап (1925-1931 рр.) – це період зародження українського кальвіністського руху та нестачі власних кваліфікованих кадрів, що зумовило використання творів іноземних авторів. Справжнє розгортання цього руху почалось у 1932-1933 рр. Це – етап зміцнення позицій осередку. Найбільша активність

припадає на 1935-1936 рр. Так, загальний наклад друкованої продукції в цей час склав 20 тис. примірників. Серед найбільш плідних авторів бачимо відомих діячів церкви - П.Крата, З.Бичинського, П.Боднара, Л.Крисюка, В.Федіва, М.Костіва, І.Кириленка, О.Нижанковського, відомого громадського діяча Галичини Л.Цегельського. Чимало здійснили вони й для перекладу українською мовою європейської кальвіністської літератури. Зокрема, Ю.Шульга здійснив переклад скороченого варіанту фундаментального богословського твору Ж.Кальвіна «Настанова в християнській вірі», науково-популярних праць М.Тейлора, Р.Робертса, Г.Бравна.

Про розуміння українськими реформатами ролі культурно-просвітницької діяльності у розбудові церкви, піднесенні її авторитету в суспільно-громадських колах свідчить активна діяльність керівництва осередку із залучення до нього діячів української культури. У складі кальвіністських громад бачимо чимало представників інтелігенції – юристів, лікарів, музикантів, літераторів, вчителів. З відомих адвокатів до УРЦ належали Р.Морозович, М.Баб'юк, В.Скебінський, Р.Домбчевський, які свою професійну та громадську діяльність поєднували з церковною.

У налагодженні науково-освітньої роботи в УРЦ вагомий внесок належить її єпископу Василю Кузіву - засновнику, а згодом професору українського відділу Блумфільдської семінарії, учаснику підготовки нового україномовного перекладу Біблії, здійснюваного коштами Британського Біблійного товариства. Сам переклад був доручений професору Варшавського університету, майбутньому митрополиту УАПЦ Іванові Огієнку (Іларіону). Ревізійну комісію тоді очолив В.Кузів.

Визначну роль у становленні українського кальвіністського руху відіграв пастор Павло Крат. Випускник Київського і Львівського університетів, письменник, літературний критик, редактор, Крат був активним суспільно-політичним діячем, одним із засновників Революційної української партії. У 1905 р. він прибув у Львів, де брав участь у боротьбі за український університет. Розчарувавшись у соціалістичних ідеях, П. Крат звернувся до релігії і став пастором Пресвітеріанської церкви Канади.

У формуванні ідейних засад українського кальвінізму помітне місце займав пастор Іван Бодруг-Березовський - засновник перших пресвітеріанських громад серед українських емігрантів Північної Америки у формі Української незалежної православної церкви у Канаді (1903-1911 рр.). Остання в своїй діяльності прагнула поєднувати кальвіністську доктрину і православні обрядові традиції. У

своїй релігійній діяльності І.Бодруг-Березовський керувався принципом, що духовна реформація українського народу повинна відбуватися у контексті його культурно-історичних традицій і бути зв'язаною з політичними прагненнями нації.

Цікавою постаттю реформатської церкви в Україні був пастор Зенон Бичинський - випускник філософського факультету Львівського університету і Манітобської колегії у Канаді. Як і більшість діячів українського кальвінізму, З.Бичинський, органічно поєднував релігійно-церковну діяльність з науково-просвітницькою. Він був редактором українських протестантських часописів в еміграції «Союз», «Канадійський ранок», автором кількох ґрунтовних наукових історико-релігійних досліджень, вів плідну перекладацьку і видавничу роботу.

Важливим напрямом суспільно-культурної діяльності Української реформатської церкви була підтримка нею західноукраїнських осередків, що працювали в галузі освіти, культури, політики. Розглядаючи піднесення освітнього рівня, формування духовності, національної свідомості як передумови політичного відродження нації, керівництво церкви дбало про участь своїх проповідників і рядових членів у товариствах «Просвіта», «Рідна школа», «Відродження», сповідуючи пріоритет національних інтересів щодо конфесійних [Любашенко В. Історія протестантизму в Україні. – К., 1996. – С. 295-296].

Характер діяльності УРЦ у суспільно-політичному житті Західної України дозволяє виявити націозберігаючий потенціал церкви, її вплив на формування національної самосвідомості віруючих. Українська реформатська церква не перешкоджала членам громад виявляти свободу своїх політичних переконань, вибору громадської активності, закликала їх підтримувати ті політичні партії і рухи, котрі виступали за українську державність. Не випадково в українському кальвіністському русі були колишні січові стрільці і воїни Української галицької армії. В роки другої світової війни реформати брали участь у національно-визвольній боротьбі в загонах Т.Бульби-Боровця та Української повстанської армії. Ідейна програма кальвіністів будувалась на засадах толерантності і поваги релігійних переконань своїх співвітчизників. Зокрема, резолюції з'їзду пресвітерії УРЦ, що відбувся у червні 1937 р. в Коломиї, вказували на небезпеку ототожнення релігійної належності людини з її національністю, і зазначали, що «кожен українець може належати до будь-якого християнського віросповідання, не порушуючи цим своєї національної спільноти» [Пастирська конференція і з'їзд Пресвітерії церкви // Віра і Наука. - 1939. - № 2. – С. 3].

Враховуючи поліконфесійність українського населення Західної України, намагання керівників реформатської церкви спростувати стереотип оцінювання національності за конфесійною приналежністю допомагало консолідації учасників національно-визвольного руху. Кальвіністи були переконані, що православна і греко-католицька церкви виконали свою історичну місію у збереженні українського народу від колонізації, однак ідейне підґрунтя новочасної української нації вбачали тільки у протестантизмі.

Провідні діячі УРЦ розробили власну концепцію національної церкви. Її визначальними ознаками бачили: особисте навернення вірних до Христа, демократичний устрій громад, обов'язкове звернення до української мови в її культовій та позакультовій практиці. Винятковий пріоритет рідної мови набував при цьому навіть сакральну санкцію, розглядався як Божа вимога: «Хто не шанує в церкві і на кожному місці своєї рідної мови, той виступає не тільки проти свого народу, але, передусім, проти Бога» [Довгалюк Т. Якою мовою молитись // Віра і Наука.- 1935.- № 6-7.- С. 2].

Свідома національна позиція УРЦ викликала її переслідування з боку польського уряду. За звинуваченнями у націоналістичній пропаганді, закликах до «антидержавних» акцій, зв'язках із Організацією українських націоналістів пастори і рядові члени церкви зазнавали неодноразових арештів, ув'язнень до концентраційних таборів. Чимало їх громад було заборонено, а знайдену літературу – конфісковано. У 1939 р. почались нові переслідування, арешти, заслання, які вчинив радянський режим.

Аналіз культурно-просвітницької та суспільно-політичної діяльності Української реформатської церкви дає підставу для висновку про її національний характер. Кальвіністи розглядали свою церкву як факт відродження протестантських ідейних і культурних традицій у вітчизняній історії. Мережа церковних осередків УРЦ 20-30-х рр. ХХ ст. охоплювала значну частину західноукраїнського регіону, а членами громад були представники різних соціальних верств. В етнокультурному вимірі реформатська церква також демонструвала позитивний потенціал. Пастори і рядові віруючі брали участь у різних формах опору денационалізаційним зусиллям польського уряду та піклувались про зростання національної свідомості віруючих. Українська мова була мовою обрядової практики, церковної організації та місіонерської діяльності, науково-освітньої та видавничої практики. Аналіз діяльності УРЦ у контексті проблеми національної церкви дає підстави оцінювати цю протестантську спільноту як модель поєднання релігійної та національної ідеї.